

VEIKSMAS IR ATOVEIKSMIS

Vertimo praktikoje vis dažniau pastebimas reiškinys, kurį galima pavadinti veiksmo nominalizacija. Tai yra tam tikrų procesų reiškinys veiksmazodiniams daiktavardžiais arba atitinkamomis analitinėmis konstrukcijomis. Žinoma, šis reiškinys ne naujiena nei mūsų kalboje, nei kitose, tačiau, tolydžio vystantis analitizmui, jis vis labiau plinta, ir ypač per vertimus. Sakoma, jog tai būdinga daugiau „intelektualiems“ tekstams, nes kai kurioms sąvokoms (ypač abstrakčioms) reikšti būtinas tam tikras žodyninis fondas. Savaiame suprantama, čia yra dalis tiesos, tačiau meninio vertimo srityje tai aiškintina ir kitokio pobūdžio priežastimis.

Visų pirma, kai kuriems meninio vertimo barų darbininkams net tokia elementari tiesa, kaip vertimo vienetas, sunkiai suvokiama... O vertimo vieneto problema, gal ir nereikšminga įgudusiems vertėjui, praktikoje pasirodo besanti ne tokia jau menkavertė. Kadangi teoretikų ji plačiai aptarta, galima pridurti, jog šiame straipsnyje vertimo vienetu bus laikoma tokia originalo teksto atkarpa, kurią atitinka vertimo teksto atkarpa. Kitaip saktant, vertimo vienetas — tai mažiausias skaidomas arba neskaidomas kalbinis vienetas originale, atitinkas gimosios kalbos vienetai vertimo tekste. Neįsisaugant vertimo vieneto sąvokos, einama prie pažodiškumo, vadinasi, prie prasmės, stiliaus, o drauge ir apskritai vėrciamo kūrinio iškraipymo. Priešingai, visapusiškai įsigilinus į vertimo vieneto problemą, įmanoma žengti į pirmąją vertimo praktikos pakopą — teksto transformavimą.

Šiame straipsnyje mums rūpinu aspektu bus peržvelgtos kal kurios 1977 metais „Vagos“ išleistos verstinės knygos: Rosarijos Kasteljanos „Maldos tamsoje“ (iš Ispanų kalbos vertė Elena Treinienė, žymima RK), Ramiro Piniljos „Aklės skruzdėlės“ (iš rusų kalbos vertė Kazys Jančiauskas, — RP), Zano Barto „Europolis“ (iš rusų kalbos vertė Viktoras Miličinas, — ZB) ir Herberto Džordžo Velso „Daktaro Moro žala“ (iš anglų kalbos vertė Gražvydas Kirvaitis, — HV). Šios knygos pasirinktos visai atsitiktinai, anaipol ne dėl to, kad jos kuo nors skirtųsi nuo kitų ar būtų prastai išverstos. Reikia pasakyti, kad tų blogybių, apie kurias bus kalbama toliau, „Vagos“ leidyklos knygoje nėra daug — tik viena kita prasprūsta pro budrias redaktorių akis. Daugiausia jų pasitaiko nepatyrusių vertėjų darbe, taip pat vertimuose, kurie pasirodo kai kuriuose periodiniuose leidiniuose.

Verčiant tekstą, nesuskaldžius jo vienetais, vertimas dažnai perkraunamas veiksmazodiniais daiktavardžiais, kurie patys savaime nėra peiktini, bet stilistiškai vis dėlto nepateisina trumpoje teksto atkarpoje. Savaiame suprantama, to galima išvengti, transformuojant tekstą ir iš kelių įmanomų transformų pasirenkant pačią tinkamiausią. Pvz.:

... Ir kunigo smerkinas tapo maloniuoju Ksavu uksiėminu (RK, p. 191) — ir Ksav

vas pamėgo smerkti kunigą; Ir didžiausias malonumas Ksavui tapo smerkti kunigą; Ir maloniausia Ksavui pasidarė smerkti kunigą, ir pan.

Veiksmazodiniai daiktavardžiai dažnai be reikalo įvedami į vertimo tekstą vietoj paprastų veiksmazodžių, kai autoriaus norėta akcentuoti ne tiek rezultatą, kiek patį veiksmą. Savaiame suprantama, tuomet jie neatlieka savo paskirties ir suteikia nepageidaujamų prasminių niuansų. Pvz.:

Dėdulis Pedras smulkiai papasakojo Brunui apie viską: apie anglų laivo sudužimą, apie mūsų ketinimus važiuoti vežimu į La Galea... (RP, p. 41) = Dėdulis Pedras smulkiai papasakojo Brunui, jog sudužęs anglų laivas ir jog mes ketiname važiuoti į La Galea...

Mat, jau iš konteksto aišku, jog minėtam Pedrui visiškai nesvarbu, kaip sudužo laivas. Tas laivas jam rūpi tik tiek, kad sudužęs nubėrė visą pakrantę anglimis, kurios pravers krosniai pasikurti.

Jei veiksmazodiniai daiktavardžiai palyginti mažiau paplitę šnekamojoje bei rašomojoje kalboje, tai analitinės konstrukcijos, priešingai, netgi sudaro daugumą vaizdinių posakių bei šampų, ypač mielai vartojamų kanceliafinėje kalboje. Tam tikra prašme jos labai patogios: suskaidžius veiksmo nominaciją į du elementus, veiksminis žodis užima antrininkės sakinio dalies poziciją, o veiksmazodžiu reikiama predikatyvumas, tai yra laikas, veikslas, modalumas ir t. t. Kita vertus, tokia konstrukcija yra uždara (nereikalauja papildinio) ir įgalina išspresti daugelį semantinių bei komunikatyvinių uždavinių, išlaikant tipinę sakinio formą. Be to, paprastai ji būna universali, tai yra būdinga visoms kalboms, ir verčiant nereikalauja atskiro sprendimo (plg.: pagerbti = (pa)reikšti pagarbą; užjausti = (pa)reikšti užuojautą, ir t. t.). Ir vis dėlto ši konstrukcija klatinga. Ji kartais nuveda vertėją klaidžiu keliu, ir tas įvelgia ją netgi ten, kur jos faktiškai nėra. Pvz.:

Aš susijausminau ir ėmiau reikšti jam savo dėkingumą (HV, p. 99) = Aš susijausminau ir ėmiau jam dėkoti.

Visi plyšojo kaip mokėjo [...] visalp reikšdami savo susizavėtimą lig šiol nepatirta girtumo būseną (HV, p. 175) = Visi plyšojo kaip mokėjo [...], visalp žavėdamiesi ligi šiol nepatirta girtumo būseną.

Panašiai į lietuvių kalbą braunasi nominalinės konstrukcijos su veiksmazodžiu „jausti“, būdingos kitoms kalboms. Kas be ko, gramatiškai jos taisyklingai sudarytos ir atrodo niekuo dėtos, tačiau stilistiškai vargu ar patelinamos tam tikrame kontekste, juo labiau kad prieštarauja kalbos taupumo dėsnui. Mat, verčiant grožinį tekstą iš svetimos kalbos, dažniausiai praleidžiami tie elementai, kurie sudaro semantinį perteklių, atseit, prasmės, ir šiaip-

jau esamas tekste. Tiek kiekvienos kalbos sistema, tiek konkretūs kalbiniai kūriniai paprastai turi didelį semantinio pertekliaus krūvį, tad praleisti vieną kitą žodį tekste kartais ne tik įmanoma, bet ir būtina. Kita vertus, nuimdamas semantinį perteklių kai kurių vėrciamos kalbos elementų pavidalu, vertėjas, pasak A. Sveicerio, atlieka „teksto kompresiją“. Bet verčiant kartais dėl aiškumo įvedama nemaža papildomų sakinų ar žodžių, ir ima grėsti pavojus, jog tekstas pernelyg išsiplės. Palyginkime žemiau pateiktus pavyzdžius su jų transformomis ir įsitikinsime, jog prasmės požiūriu jie nieko neprarado, bet užtat padidėjo taupumo ir ekspresyvumo efektas.

Locmanas [...] jautė slaptą išdidumą, mėgaudamasis laime, jog turi didžią brangų daiktą (ZB, p. 22) = Locmanas [...] slapta didžiavosi, mėgaudamasis laime, kad turi didžią brangų daiktą, ir pan.

[Penelopa] jautė kažkokį neaiškų irzuli tam atžariam nepažįstamajam (ZB, p. 27) = Tas atžarus nepažįstamasis kažkodėl erzino Penelopą; Tas atžarus nepažįstamasis kažkodėl nedavė Penelopai ramybės, ir pan.

Mėgstama mūsų vertėjų ir nominalinė konstrukcija su veiksmazodžiu „sklisti“, kai antruoju elementu eina daiktavardis, žymis garsą, kvapą ar šviesą. Tai, be abejo, irgi šampas, įsigavęs į mūsų kalbą iš svetimų kraštų. Bandant jo išvengti, galima rasti pačių paprasčiausių atitikmenų gyvoje kalboje. Elementariausia išėitis — denominalizuoti konstrukciją. Pvz.:

[...] po akimirkos stiprus vyno kvapas pasklido po brezentu (RP, p. 6) = netrukus po brezentu svajliai pakvipo vynu.

Iš visų pusių sklinda rylinio turgaus šurmulys (RK, p. 193) = Aplink, kaip ir kiekvieną rytą, šurmuliuoja (=ūžia) turgus.

Pastaruoju atveju tenka griebtis išplėstinės transformacijos, nes susiduriama su vadinamąja „elipse“, tai yra reiškinio, būdingu ispanų kalbos žodžių junginiams, kuriuose tam tikri semantiniai komponentai formaliai neišreiškiami, tačiau pagal lietuvių kalbos normas turi būti išreikšti lietuviškame sakinyje.

Garsams žymėti vartojama ir kita nominalinė konstrukcija su veiksmazodžiais „girdėti“, „pasigirsti“, beje, turbūt dažniausiai pasitaiko mūsų vertimuose. Veiksmazodinis daiktavardis šiose konstrukcijose iš dalies susilpnina sakinio ekspresyvumą, todėl kartais pakeičiamas atitinkamu pusdalyviu, veiksmazodžiu arba net šalutiniu sakinium, nelygu kontekstas. Kita vertus, pusdalyvis, veiksmazodis arba šalutinis sakinys nusako veikslą, o veiksmazodinis daiktavardis šios funkcijos neatlieka. Nors veiksmazodis ir turi savų privalumų, kiek teko pastebėti, daugumos vertėjų linkstama vartoti nominalinę konstrukciją ir tik labai retomis išimtimis verbalinė. Pvz.:

[...] niekadose gyvenime nebuvau girdėjęs taip biaurali ir be atvangos burnojant (HV, p. 97).

Reikia manyti, jog pasirinkti verbalinę konstrukciją šiuo atveju paskatino definityvas „be atvangos“, kurį būtų buvę keblu derinti su daiktavardžiu „burnojimas“.

Visgi kartais nominalinė konstrukcija su veiksmazodžiu „girdėti“ vertimo tekste atrodo griozdiška ir prašyte prašosi transformuojama, kaip, pavyzdžiui, štai tokioje atkarpoje:

[Ji] stengiasi apsisiausti antklode. Ne, ne todėl, kad šalta [...], bet iš įpročio, mašinai, girdėdama audros staugimą, liūties bilsmą į stogą (RP, p. 65).

Antroji sakinio dalis, pradedant žodžiu „girdėdama“, aiškiai nesiderina su pirmąja nei logiškai, nei stilistiškai. Tad įmanomos kelios teksto transformos:

= girdėdama, kaip staugia audra ir liū-

lis beldžia į stogą; nes girdi staugiant audrą
ir liūtį beldžiant į stogą, ir pan.

Konstrukcija su veiksmažodžiu „pasigirsti“ turi tam tikrą savitumą. Tokia trafaretinė frazė, kaip „pasigirdo telefono skambutis“, automatiškai transformuojama taip: „sučirškė telefonas“. Keista, kad, susidūrus su ta pačia konstrukcija kitokioje kalbinėje situacijoje, veiksmažodis „pasigirsti“ taip pat automatiškai perkeliamas į vertimo tekstą kaip atskiras vertimo vienetas. Tokie sakiniai gali turėti lygiaverčių semantiniu požiūriu, bet užtat aukštesnio meninio lygio transformų:

Staiga pasigirdo širdį veriantis pumos kauksmas (HV, p. 122) = Staiga širdį veriamu balsu sustaugė puma; Staiga širdį pervėrė pumos kauksmas, ir pan.

Staiga pasigirdo basų kojų šlepsėjimas, mėtomų daiktų trenksmas, garsus grandinių gergždesys ir čerškėjimas (HV, p. 100) = Staiga sušlepsėjo basos kojos, sutrinksėjo mėtomi daiktai, garsiai sugergždė ir sučerškėjo grandinės, ir pan.

Pradiniame sakinyje subjektas nustumiamas į pasyvią poziciją, o transformose jis atgyja, tampa kone apčiuopiamas, sudarydamas skaitytojui tiesioginį dalyvavimo įspūdį. Tekstas tarsi įgauna jėgos, lengvumo ir veržlumo. Bijodamas tariamai nutolti nuo originalo, vertėjas jį pražudo, tariamai toldamas — įkvepia gyvybę. Savaime suprantama, šios transformos nėra galutiniai variantai, jas dar būtina stilistiškai apdoroti, sulyginti su originalu ir t. t.

Suvedžioja kartais vertėją ir nominalinės konstrukcijos, sudarančios sustabarėjusius žodžių junginius, kurie patys savaime nėra nei blogi, nei geri. Paminėtina konstrukcija su veiksmažodžiu „apimti“ (pvz., „jį apėmė noras“), bene dažniausiai vartojama gana kūrybiškai, bet klaidingai. Pagal tą modelį daromos naujos formos daugeliu atvejų neatitinka lietuvių kalbos normų arba būna stilistiškai ydingos. Pvz.:

Penelopą, paprastai drąsą, trumpam apėmė silpnumas (ŽB, p. 27) = Penelopai, paprastai drąsiai, pasidarė silpna, ir pan.

Jį apėmė šiurpus keršto troškimas (ŽB, p. 31) = Jį apėmė šiurpus noras keršyti ir pan.

Man rodos, matau ją lovoje, matau, kaip ji neramiai vartosi po paklode, apimta tokio pat susijaudinimo (RP, p. 65) = Man rodos, matau ją lovoje, matau, kaip ji neramiai vartosi po paklode, lygiai taip pat susijaudinusi.

Dažnai nauji žodžių junginiai kuriami pagal esamą modelį, nušlūžėjus į svetimų kalbų pavyzdžius, tad išeina ydinga samplaika, be kita ko, neduodanti jokio vaizdo. Pvz.:

Retkarčiais ji stengdavosi išspausti šypseną, bet išeidavo tik nevykusi grimasa (RK, p. 176).

Samplaika „išspausti šypseną“, matyt, sudaryta pagal modelį „išspausti ašarą“, tačiau neatsižvelgta į semantiką. Šiuo atveju geriau išsiversti vienu veiksmažodžiu „nusišypsoti“ arba „šyptelėti“, nes veikėjos pastangos „išspausti šypseną“ jau ir šiaip išreikštos veiksmažodžiu „stengtis“.

Sklaidant verstinę literatūrą, iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog nominalinės konstrukcijos nevaicina esminio vaidmens. Ir vis dėlto jos sudaro tą povandeninių rifų grandinę, kuri tyko dažno vertėjo, susiduriančio su analitinėmis kalbomis. Tas faktas, kaip vertėjas suskaidys verčiamą tekstą, kaip interpretuos veiksmą, sąlygos jo paties veiksmus, kurie bus lygūs atoveiksmiui, tai yra meniniam teksto įtaigumui.

1948 sausio 4 d. Nr. 1

VALDAS PETRAUSKAS